

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У СПОЛУЧЕННІ З ІМЕННИКАМИ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Анотація: У порівняльному аспекті досліджуються гендерні особливості вживання прикметників на матеріалі художніх творів Анни Зегерс та Едгара Гільзенрата. Виявлено диференціацію частоти вживання підкласів прикметників залежно від гендерної приналежності і стилю автора.

Ключові слова: *прикметник, сполучення, гендер, лексико-семантичний підклас, частота вживання, критерій χ^2 .*

Аннотация: В сравнительном аспекте исследуются гендерные особенности употребления прилагательных в художественных произведениях Анны Зегерс и Эдгара Гильзенрата. Выявлена дифференциация частоты употребления подклассов прилагательных в зависимости от гендерной принадлежности и стиля автора.

Ключевые слова: *прилагательное, сочетание, гендер, лексико-семантический подкласс, частота употребления, критерий χ^2 .*

Abstract: The gender peculiarities of the usage of adjectives on the basis of Anna Seghers and Edgar Hilsenrath works of literature are examined in the article. Due to gender attachment and author's style, the differentiation of the frequency of usage of the adjectival subclasses is determined.

Key words: *adjective, connection, gender, lexico-semantic subclass, frequency of usage, criteria χ^2 .*

Лінгвістична реальність, що є підґрунтям для аналізу гендера, створюється дискурсом – мисленнево-комунікативною діяльністю, що постає як сукупність процесу і результату, та включає екстралінгвальний і суто лінгвальний аспекти, за якими криється особлива семантика, що реалізується у певному наборі різнорівневих одиниць (Р. Водак, В.В. Красних, М.Л. Моларов, Ю.С. Степанов, І.С. Шевченко, Д. Шифрін та інші). У науку термін „гендер”, як поняття соціостатевого (гендерного) самоусвідомлення, увів психоаналітик каліфорнійського університету Роберт Столлер. Його

концепція будувалася на розмежуванні біологічного та культурного: вивчення статі є предметною сферою біології і фізіології, а аналіз гендера – дослідженням психологів і соціологів, описом культурно-історичних явищ. Далі гендер розуміється як соціальний конструкт статі, соціальний інститут, ширше – сітка особистих стосунків [7, с. 68].

Спостереження показують, що у спеціальній літературі українською мовою частіше застосовується не сам термін *гендер*, а його деривати: *гендерні дослідження*, *гендерні аспекти*, *гендерні відносини*, *гендеристи*, *гендерологія*. У німецькій літературі спостерігається тенденція позначати терміном *гендер* загальний напрямок дослідження, а потім користуватися поняттям *das (soziale) Geschlecht*. Лексичні переваги та деякі інші особливості уживання мови в залежності від статі того, хто говорить, мають умовну назву чоловічої і жіночої мови. У нашому дослідженні це мова романів авторки-жінки Анни Зегерс та мова автора-чоловіка Едгара Гільзенрата.

Існує чимало вітчизняних і зарубіжних досліджень, в яких різною мірою висвітлюються окремі лінгвальні прояви гендера: як на рівні мовного знака, так і в реальній вербальній і невербальній інтеракціях та в художньому мовленні. Нині гендерна проблематика у мовознавстві має яскраво виражений прикладний характер, і саме в аспекті даної дослідницької парадигми здійснено найбільшу кількість успішних спроб у рамках мовного планування і реформування мови [1, с. 139].

Метою даної статті є дослідження з позиції квантитативної лінгвістики використання прикметників у сполученні з іменниками в художньому дискурсі, диференціювання їх залежно від належності до лексико-семантичних груп та виявлення особливостей їхньої реалізації. Об'єктом нашого дослідження є прикметники сучасної німецької мови, а предметом дослідження служать особливості сполучення прикметників з іменниками у німецькомовному художньому дискурсі з урахуванням гендерного аспекту. Матеріалом даного дослідження послужив лексичний склад прикметників у сполученні з іменниками (понад 5000 одиниць), зібраний методом вибіркового виписування із десяти романів відомих німецькомовних письменників: Анни Зегерс („Сьомий хрест”, „Мертві залишаються молодими”, „Вирішення”, „Довіра”, „Транзит”) та Едгара Гільзенрата („Повернення Йоселя Вассерманна”, „Пригоди Рубена

Яблонського”, „Передсмертна казка”, „Нацист та перукар”, „Ніч”). У статті подано порівняльний аналіз творів даних письменників, оскільки тематика і зміст їх романів різні, але охоплюють той самий історичний період відображення епохи та її мовних тенденцій.

У визначенні методів дослідження ми орієнтувалися передусім на комплексну методику із властивим їй системним підходом до аналізу явищ, оскільки вона дає можливість поєднати лінгвістичний, стилістичний, дискурсний та літературознавчий методи аналізу, а також плідно застосувати елементи системного та кількісного аналізів (зокрема, критерію χ^2). Достовірність і об'єктивність результатів дослідження забезпечується достатнім обсягом опрацьованого теоретичного та ілюстративного матеріалу, застосуванням відповідних методів лінгвістичного аналізу, значним обсягом вибірки досліджених одиниць.

Прикметники, які виражають властивості об'єктів, оцінку їх якостей людьми, мають надзвичайно широкий смисловий обсяг. Це цілком природно, тому що оточуючі нас предмети в соціальній і духовній сферах налічують багато властивостей, якостей, прагматичних та емоційних оцінок. Прикметник у своїй мікромоделі є своєрідною лексико-семантичною групою, де існують такі семи, які дозволяють характеризувати об'єкт, а відтак найбільш придатні для формування художнього тексту [2, с. 220]. Оскільки лексична семантика привертає до себе дедалі більшу увагу мовознавців, то актуальнішим стає вивчення людського фактора в мові. Актуальність таких досліджень зумовлена орієнтацією сучасної лінгвістики на дослідження частин мови та їх функціонування в художніх творах. Обмеження нашого аналізу тільки художньою прозою пояснюється тим, що сама вона не має спеціального набору мовних засобів, а використовує елементи різноманітних стилів, в залежності від тієї частини дійсності, яку вона відображає.

Певна несамостійність прикметників і відсутність предметного компонента значення сприяє значній взаємодії прикметника з іменником і залежності значення прикметника від контексту. Значення ознаки не існує окремо від уявлень про носія цієї ознаки. Семантичні особливості прикметника передбачають три можливих підходи до їх аналізу: це вивчення прикметників як лексичних одиниць в їх системах та підсистемах (А.А. Уфимцева, В.В. Виноградов, З.А. Харитончик, З.Я. Тураєва), як елементів іменних груп

(тобто сполучення прикметних + іменник) (В.Г. Гак, Ю.Д. Апресян, В.В. Левицький, Д.М. Шмельов) та дослідження прикметників у контексті (Е.М. Вольф, А.Н. Шрамм, Г.М. Щипіцина). Якщо перший підхід передбачає таксономічне дослідження класу, то аспект дослідження ролі прикметника в сполученні з іменником вимагає вивчення сполучуваності прикметників, їх синтагматичних зв'язків.

Вважаємо доцільним і важливим репрезентувати весь лексичний склад, що аналізується у вигляді певних семантичних підкласів. Дотримуючись принципу семантичного розподілу на підкласи, що базується на своєрідності семантики певної частини мови та врахувавши класифікації науковців (В.В. Архелюк, С.С. Баланюк, Л.В. Гікова, О.С. Лех, О.І. Москальської, О.Д. Огуя, Г.М. Пахолок, О.В. Соловйової, Є.Й. Шендельс, А.М. Шрамма, Helbig/Buscha, W. Schmidt, B. Warren), нами здійснена власна класифікація прикметників, яка налічує 20 семантичних підкласів (див. табл. 1).

Для обчислення χ^2 ми послуговувалися однією з найпоширеніших формул:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E},$$

де O – фактично існуючі (емпіричні) величини; E – теоретично очікувані величини [5, с. 239–240].

Теоретично очікувані величини розраховуються в такий спосіб, щоб врахувати виражені доли за стовпчиками і за рядками таблиці. У нашій роботі використано чотирипільні таблиці, величину χ^2 для яких розраховують за формулою

$$\chi^2 = \frac{(ad - bc)^2 N}{(a + c)(b + d)(a + b)(c + d)},$$

де a, b, c, d – емпіричні величини в чотирипільній таблиці, як показано в таблиці 1;

N – загальна кількість спостережень [1, с. 31].

**Частоти вживання підкласів прикметників та величини суми χ^2
у творах Анни Зегерс та Едгара Гільзенрата**

Лексико-семантичні підкласи прикметників	Твори А. Зегерс				Твори Е. Гільзенрата			
	к-ть	Е	χ^2	ранг	к-ть	Е	χ^2	ранг
1. Загальна позитивна оцінка	313	297,8256	0,773146	3	158	173,1744		3
2. Загальна негативна оцінка	243	177,6836	24,01025	5	38	103,3164		12
3. Риси характеру	213	194,7564	1,708942	7	95	113,2436		6
4. Фізичний стан	223	199,815	2,690198	6	93	116,185		7
5. Емоційний стан	130	150,4936		11	108	87,50639	4,799514	5
6. Ознаки, що характеризують обличчя, очі, погляд	170	144,1704	4,627656	8	58	83,82965		9,5
7. Розумові здібності	53	49,32144	0,27436	12	25	28,67856		13,5
8. Зовнішні ознаки людини	153	172,625		9	120	100,375	3,837028	4
9. Функціонування органів чуття	40	30,35165	3,067069	14	8	17,64835		19
10. Вік, час	613	613,9886		1	358	357,0114	0,002738	2
11. Температура	35	30,35165	0,711893	15	13	17,64835		17
12. Колір	290	237,1223	11,79161	4	85	137,8777		8
13. Розмір, форма	335	512,1841		2	475	297,8159	105,4149	1
14. Смак	15	36,67491		20	43	21,32509	22,03048	11
15. Вага	33	35,41026		16	23	20,58974	0,282148	15
16. Наявність, відсутність вологи	25	18,96978	1,916918	18	5	11,03022		20
17. Наявність, відсутність життя	23	24,02839		19	15	13,97161	0,075696	16
18. Наявність, відсутність багатства	30	34,77794		17	25	20,22206	1,128899	13,5
19. Інтенсивність, ступінь	136	122,6713	1,448222	10	58	71,32874		9,5
20. Інші властивості та якості предметів	45	34,77794	3,004508	13	10	20,22206		18
Разом	3118				1813			

Аналіз лексичного фонду прикметників на основі здійсненої вибірки, з'ясована частота вживання підкласів прикметників у творах А. Зегерс та Е. Гільзенрата у кількісному, процентному відношенні та встановлена величина χ^2 дають змогу констатувати такі найвищі показники частотності вживання сполучень прикметників з іменниками: підклас № 10 – вік, час – 613/358; підклас № 13 – *розмір, форма* – 335/475; підклас № 1 – *загальна позитивна оцінка* – 313/158.

Таблиця виявляє у сумах χ^2 відповідності між емпіричними й теоретичними частотами та встановлення наявності чи відсутності зв'язку між ознаками. Отже, частоти вживання прикметників у творах Анни Зегерс зумовили значущі суми χ^2 : загальна негативна оцінка (підклас № 2, $\chi^2 = 24,01$), колір (підклас № 12, $\chi^2 = 11,79$) та ознаки, що характеризують обличчя, очі, погляд (підклас № 6, $\chi^2 = 4,63$).

У творах Е. Гільзенрата суттєві зв'язки виявляють прикметники, що позначають розмір, форму (підклас № 13, $\chi^2 = 105,41$) смак (підклас № 14, $\chi^2 = 22,03$), емоційний стан (підклас № 5, $\chi^2 = 4,80$) та зовнішні ознаки людини (підклас № 8, $\chi^2 = 3,84$).

Зіставляючи дані таблиці, можна помітити гендерну маркованість у виборі підкласів прикметників. Так, Анна Зегерс влітає в мовну тканину своєї оповіді прагнення жінки завжди бути молодою, коханою і симпатичною. *Ellis jüngere Schwester, eben jene stupnsasige Lisbeth, die frisch umgekleidet für Heimatabend dasaß, sanft und hübsch, wie alle ihre Schwestern* [11, с. 157]. Прикметник *alt* часто вживаний у обох авторів. Едгар Гільзенрат втілює в опис почуття гордості, спокою, чоловічої гідності. *Er stand auf dem Balkon eines alten Hauses* [6, с. 18]; *Es hieß: einer mit einer Glatze, besonders ein junger Mann* [7, с. 233]. У Анни Зегерс в описі старих меблів простежується стурбованість, неспокій, незадоволення, відчутне приховане бажання купити нові, розкішні меблі, оскільки бідність із жінками несумісна: *Er hatte sich von dem jungen Gleim alte Möbel ausgeliehen* [7, с. 105]. *Der Triebel saß noch auf seinem alten Platz vor der Theke* [7, с. 65].

Переважна більшість прикладів індивідів жіночої статі відображають ситуацію побутового, неінституціонального спілкування: *Tante Emilie kam in ihrem kurzen, geblühten Kleid* [7, с. 70]. Жінкам цікаво порозмовляти про те, хто в чому зодягнутий, для них важливі чистота, порядок і затишок у домі, навіть генеральне прибирання *Es gibt bei dem großen Aufräumen Blut und Schmutz* [7, с. 140].

У Е. Гільзенрата основні акценти ставляться на інституції, тому значно переважають прикметники на позначення *розміру і форми* (підклас № 13): *Der Rechtsanwalt und der Notar blickten hinunter auf die große Straße* [8, с. 54]. *Die große Straße führte zum Züricher Bahnhof, die Straße mit Banken und schönen Geschäften* [10, с. 54]. Чоловіків більше турбують забруднення навколишнього середовища, технічний стан водних комунікацій: *Der Dreck und das Schmutzwasser rinnt in kleinen Kanälen durch rostige Abflussrohre ins Freie* [6, с. 59]. Для них важливо створити власний бізнес, щоб забезпечити родину, дітей: *Inzwischen hatte mein Onkel beschlossen, einen kleinen Schwarzhandel anzufangen* [8, с. 43]. Родинні стосунки сприймаються чоловіками серйозніше, глибше, з більшою шанобою, ніж у жінок, наприклад, у Е. Гільзенрата: *Wir Kinder und meine Mutter dann von Rumänien nach Paris fahren, in einem schönen Hotel wohnen* [5, с. 13]; у А. Зегерс: *Seine Frau hatte das große Kreuzifix aus ihrer ersten Ehe mitgebracht, überhaupt die meisten Bilder und Möbelstücke* [11, с. 41]. Чоловіки важче переносять розлучення в сім'ї.

Важливим моментом у Е. Гільзенрата є опис святого писання, повага до віри: *Und sie verbergen ein Geheimnis, heilige Sprüche sind es, Sprüche aus der Thora* [8, с. 64]; *Mir fiel besonders ein alter Jude auf* [8, с. 18]; *Wenn der liebe Gott das gewollt hätte* [3, с. 20]; *Da kommt alles raus, was der liebe Gott wegschwemmen will* [4, с. 59]. У Е. Гільзенрата прикметники служать для створення атмосфери поміркованості, спокійного реагування на тимчасові незручні обставини, в яких опинилася людина: *Es war nun so, dass hier an diesem einzigen runden Tisch, die anderen waren normale* [10, с. 100].

Отже, мотиваційні характеристики чоловіків виражають їх прагнення до соціальної значущості, самореалізації, знайти визнання у своєму оточенні; підвищення власного соціального статусу. А для жінки важливе бажання гарно виглядати, щоб зачарувати, підкорити, завоювати мужчину. З'ясовано, що прикметники на позначення негативної оцінки чоловіка не набувають такого інтенсивного звучання як відповідні протилежної гендерної групи. Поведінка жінки активно засуджується, а поведінка чоловіка оцінюється як непристойна.

Отже, статистично значущу суму χ^2 , як репрезентують дані таблиці, у творах А. Зегерс виявили прикметники, що позначають загальну негативну оцінку (підклас № 2, $\chi^2 = 24,01$), колір (підклас

№ 12, $\chi^2 = 11,79$) та ознаки, що характеризують обличчя, очі, погляд (підклас № 6, $\chi^2 = 4,63$). У творах Е. Гільзенрата фіксуємо чотири випадки статистично вагомих результатів суми χ^2 . Найвищий показник у прикметників на позначення розміру, форми (підклас № 13, $\chi^2 = 105,41$). Інші результати такі: прикметники, що позначають смак (підклас № 14, $\chi^2 = 22,03$), емоційний стан (підклас № 5, $\chi^2 = 4,80$) та зовнішні ознаки людини (підклас № 8, $\chi^2 = 3,84$).

Проведене дослідження свідчить, що специфіка вживання прикметників в аналізованих романах й особливості побудови тексту залежать від гендерної належності автора, реалізуючи його індивідуальність і світосприйняття.

На підставі отриманих даних можна стверджувати, що образи чоловіка та жінки, створювані прикметниковими словосполученнями у художніх творах Анни Зегерс та Едгара Гільзенрата, конструюють стереотипні уявлення про маскуліність та фемініність у мовній свідомості представників німецької лінгвокультури. Результати загального аналізу величин суми χ^2 виявляють нерівномірність розподілу підкласів прикметників у досліджуваних творах. Зафіксовано відхилення у чотирьох підкласах прикметників (№ 2 – загальна негативна оцінка, № 12 – колір, № 13 – розмір, форма, № 14 – смак), найбільш значущі суми у підкласах № 13 – розмір, форма: *Das Fenster ging auf den schmalen Weg zwischen den Hutten* [10, с. 121]; № 2 – загальна негативна оцінка: *Ich habe ihm nicht durchgehen lassen, sondern es ihm mit unverhohlenem Unwillen verwiesen* [5, с. 21]; № 12 – колір: *Er war von zwei großen Paraffinlampen erleuchtet, die in ihrem gelben Licht saßen* [6, с. 210]; № 14 – смак: *Wir tranken süßen, koscheren Wein* [7, с. 264]. Це свідчить про те, що чоловік оцінюється з позитивного боку, коли він мужній та працьовитий, а негативно – коли він лінивий, немудрий та невірний. Жінка в свою чергу оцінюється з позитивного боку, коли вона гарна, молода, а негативно – коли вона балакуча, агресивна, вперта. Чоловічі й жіночі ролі та якості свідчать про наявність гендерно-специфічних очікувань, що розмежовують сфери діяльності чоловіка і жінки, обмежуючи жінку сферою сім'ї та побуту, залишаючи чоловікові всі інші сфери суспільного життя.

Лексико-семантичні підкласи прикметників у обох авторів часто актуалізовані. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виокремленні прикметників за текстовим матеріалом, що сприяє

визначенню механізмів, за якими відбувається структурування лексико-семантичних груп та вивчення відношення між значенням і смислом, відображеними в німецькій мові через прикметники, а також уможливило подальший аналіз норм поведінки чоловіків та жінок на матеріалі німецьких художніх текстів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики / Левицкий В. В. – К. : УМКВО, 1989. – 150 с.
2. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Космеда Т. А. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
3. Морева З. Н. О выделении валентных разрядов внутри категории прилагательных / Морева З. Н. // Ученые записки. Первый Московский государственный педагогический институт иностранных языков имени Мориса Тореза. – М., 1965. – Т. 33. – С. 214–228.
4. Пахолок Г. М. Сполучуваність прислівників з прикметниками у німецькій мові / Пахолок Г. М. // Іноземна філологія. – 1989. – Вип. 93. – С. 61–72.
5. Рокицкий П. Ф. Биологическая статистика / Рокицкий П. Ф. – Минск : Вышэйшая школа, 1975. – 327 с.
6. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка / Харитончик З. А. – Минск : Высшая школа, 1986. – С. 96.
7. Шакирова С. Толкования гендера / Шакирова С. // Сб. статей по гендерным исследованиям, 2000. – 68 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Hilsenrath E. Die Abenteuer des Ruben Jablonski / Hilsenrath E. – Berlin : Dittrich Verlag, 2007. – 298 S.
2. Hilsenrath E. Jossel Wassermanns Heimkehr / Hilsenrath E. – München : Piper, 1993. – 320 S.
3. Seghers A. Das siebte Kreuz / Seghers A. – Berlin : Ellibro, 1946. – 350 S.
4. Seghers A. Die Toten bleiben jung / Seghers A. – Aufbau-Verlag, 1949. – 360 S.